

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 58 - 95, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/54/2001

POLACY WOBEC ZBRODNI W JEDWABNEM

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, KWIECIEŃ 2001

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- ◆ O zbrodni w Jedwabnem słyszało ponad cztery piąte ankietowanych (83%). Większość (76%) ma świadomość, że ofiarami zbrodni byli Żydzi (w tym 7% sądzi, że Żydzi i Polacy).
- ◆ Polacy z trudnością przyjmują do wiadomości fakty ujawnione w tej sprawie. Co trzeci badany (34%) przypisuje sprawstwo mordu wyłącznie niemieckim okupantom, co siódmy (14%) uznaje współsprawstwo Niemców i Polaków, natomiast co czternasty (7%) wskazuje wyłącznie na Polaków. Sporadycznie wymieniani są też przedstawiciele innych nacji (2%). Jedna czwarta ankietowanych (26%) nie potrafi powiedzieć, kto dokonał zbrodni, pozostali nie słyszeli o niej (17%). W świetle tych danych bardzo ważne staje się zakończenie śledztwa prowadzonego przez IPN i opublikowanie jednoznacznego komunikatu.
- ◆ Na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem badani najczęściej zareagowali poczuciem żalu, że ludzie ludziom zgotowali taki los (49%), potępieniem sprawców (30%) współczuciem dla Żydów - ofiar zbrodni i ich rodzin (32%), ale także wątpliwościami, czy rzeczywiście Polacy są sprawcami tej zbrodni (36%). Często jest także zaskoczenie tym, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów (18%), oburzenie na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa w tej sprawie (18%), ale także potępienie wszelkich przejawów antysemityzmu (18%).
- ◆ Niemal połowa badanych (48%) uważa, że Polacy nie powinni przeproszać narodu żydowskiego za zbrodnię w Jedwabnem, konieczność ekspiacji uznaje mniej niż jedna trzecia (30%), a ponad jedna piąta (22%) nie ma wyrobionej opinii na ten temat. Podobnie traktują badani propozycję podpisania przez nich listu wyrażającego żal i przeprosiny (53% nie podpisałoby go, 34% deklaruje taką gotowość, 13% nie ma zdania w tej sprawie).

Wszczęcie przez Instytut Pamięci Narodowej śledztwa w sprawie zbrodni popełnionej w 1941 roku na żydowskich mieszkańcach Jedwabnego, w której udział wzięli Polacy - zwykli mieszkańcy tego miasteczka, oraz nagłośnienie informacji i dyskusji na ten temat, były m. in. powodem przeprowadzenia badania¹, które miało na celu poznanie stanu świadomości współczesnych Polaków w związku z ujawnieniem tragedii w Jedwabnem.

Interesował nas stopień poinformowania społeczeństwa w tej sprawie, reakcje badanych na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem, a także gotowość Polaków do przeproszenia narodu żydowskiego za tę zbrodnię. Badanie realizowaliśmy w trakcie trwania śledztwa IPN, wkrótce po napłynięciu informacji o roli, jaką w tej zbrodni mogli odegrać niemieccy okupanci, bezpośrednio po emisji w TVP reportażu Agnieszki Arnold pt. „Sąsiedzi”, a także w czasie burzliwej dyskusji, jaką wywołała książka Jana T. Grossa pod tym samym tytułem, poświęcona tej sprawie.

CO WIEMY O ZBRODNI W JEDWABNEM?

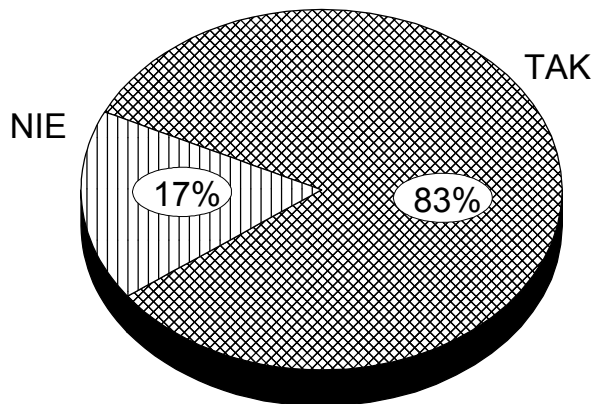
Tocząca się od roku publiczna dyskusja na temat zbrodni popełnionej na żydowskich mieszkańcach Jedwabnego oraz jej szczególne nagłośnienie w związku z publikacją książki „Sąsiedzi” sprawiły, że większość Polaków dowiedziała się o tym tragicznym fakcie historycznym. Na początku kwietnia o zbrodni słyszało ponad cztery piąte dorosłych Polaków, co szósty przyznaje jednak, że nie zetknął się jeszcze z informacją na ten temat².

---

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (131) przeprowadzono w dniach 6-9 kwietnia 2001 roku na 1036-osobowej reprezentatywnej próbie losowo-adresowej dorosłych mieszkańców Polski.

² Dla porównania - 50 lat po pogromie kieleckim słyszało o nim 77% Polaków. Zob. komunikat CBOS „50 lat po pogromie kieleckim”, lipiec '96.

RYS. 1. CZY SŁYSZAŁ(A) PAN(I) O ZBRODNI POPEŁNIONEJ W 1941 ROKU W JEDWABNEM?

Stopień poinformowania o tym, co wydarzyło się w Jedwabnem, jest silnie związany z pozycją społeczno-ekonomiczną ankietowanych - im wyższe wykształcenie, dochody respondentów i lepsze warunki materialne ich gospodarstw domowych, tym więcej osób deklaruje, że słyszało o zbrodni. Najczęściej są to przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, pracownicy umysłowi niższego szczebla, mieszkańcy wielkich, ponadpółmilionowych miast, a także osoby o prawicowych poglądach politycznych. Młodzież pełnoletnia, w tym także uczniowie i studenci, nie wyróżnia się poinformowaniem na ten temat.

Z informacją o zbrodni w Jedwabnem najrzadziej zetknęli się ankietowani z wykształceniem podstawowym, osoby najgorzej sytuowane, najstarsze oraz renciści, a także badani najbardziej przywiązani do praktyk religijnych - uczestniczący w nich kilka razy w tygodniu (zob. tabele aneksowe).

Zetknięcie się z informacją nie zawsze prowadzi jednak do jej akceptacji. Ankietowanych, którzy słyszeli o tym, co stało się w Jedwabnem (857 osób), zapytaliśmy, kto - ich zdaniem - był ofiarą, a kto sprawcą zbrodni. Pytania miały charakter otwarty, tzn. badani udzielali spontanicznych odpowiedzi, które zostały skategoryzowane dopiero na etapie opracowywania wyników ankiety.

Polacy na ogół nie mają wątpliwości, że ofiarami zbrodni byli Żydzi - najczęściej przekonani są o tym uczniowie i studenci. Niekiedy jednak ankietowani zaliczają do ofiar nie tylko Żydów, ale również Polaków.

Tabela 1

Kto był ofiarą tej zbrodni?	Osoby, które słyszały o zbrodni w Jedwabnem N=857	Ogół badanych N=1036
	w procentach	
Żydzi z Jedwabnego i okolic, polscy Żydzi, rodziny żydowskie i inne określenia wskazujące na to, że ofiarami byli Żydzi i tylko Żydzi	83	69
Żydzi i Polacy	8	7
Polacy	1	1
Inne określenia	1	1
Trudno powiedzieć, nie wiem	7	5
Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem	-	17

Prawda o sprawcach zbrodni jest postrzegana przez badanych jako znacznie mniej jednoznaczna; również w toczącej się debacie publicznej budzi ona najwięcej kontrowersji. Niemal co trzeci ankietowany, który słyszał o zbrodni, przyznaje, że nie wie, kto jej dokonał. Badani nie są też zgodni co do prawdziwego przebiegu wydarzeń w Jedwabnem.

Najczęściej winą obciążają niemieckich okupantów – dwie piąte respondentów, którzy słyszeli o zbrodni (41%), wskazuje na Niemców, hitlerowców, gestapowców, faszystów jako na jedyne sprawców mord. Jedna siódma (13%) podkreśla natomiast, że niemieckim okupantom pomagali w zbrodni Polacy, sporadycznie określane również jako kolaboranci, folksdojczce, polska policja (1%). Nieliczni ankietowani (2%) rolę sprawców przypisują Polakom działającym z inspiracji Niemców, pod presją, nadzorem i przymusem z ich strony. W sumie więc spośród badanych, którzy słyszeli o zbrodni w Jedwabnem, prawie co szósty (16%) uważa, podkreślając rolę niemieckich okupantów, że Niemcy i Polacy dokonali mordu wspólnie.

Najmniej liczna jest grupa osób, które postrzegają Polaków jako jedynych sprawców mordu. Wyłącznie Polaków obciąża winą co jedenasty badany (9%) spośród poinformowanych o Jedwabnem, w tym 3% czyni to z wahaniem i zastrzeżeniem, że ostateczne rozstrzygnięcie sprawstwa będzie możliwe dopiero po zakończeniu śledztwa prowadzonego przez IPN.

Tabela 2

Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni?	Osoby, które słyszały o zbrodni w Jedwabnem N=857	Ogół badanych N=1036
	w procentach	
Niemieccy okupanci, faszyci, naziści, hitlerowcy, gestapowcy - wypowiedzi wskazujące na nich jako jedynych sprawców zbrodni	41	34
Niemieccy okupanci przy pomocy Polaków , np. hitlerowcy i Polacy, Gestapo z miejscowymi Polakami, podobno Niemcy i Polacy, Niemcy przy współudziale nielicznych Polaków, Niemcy i Polacy	13	11
Niemieccy okupanci przy współudziale polskich kolaborantów, polskiej policji i folksdojczów	1	1
Polacy pod nadzorem, presją, za namową, z inspiracji, z udziałem niemieckich okupantów – akcent na Polaków jako sprawców	2	2
Być może Polacy – wypowiedzi wskazujące na to, że trzeba poczekać na dowody, na zakończenie śledztwa, lub zawierające nadzieję, iż śledztwo oczyści Polaków, np. mam nadzieję, że Niemcy	3	2
Polacy – wypowiedzi bez wątpliwości	6	5
Inne , np. Rosjanie, sowietci	3	2
Trudno powiedzieć	31	26
Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem	-	17

Jeśli weźmiemy pod uwagę całą badaną zbiorowość dorosłych mieszkańców Polski, a nie tylko tych, którzy słyszeli o zbrodni, okazuje się, że - na obecnym etapie śledztwa IPN - co trzeci badany (34%) przypisuje sprawstwo mordu wyłącznie niemieckim okupantom, co siódmy (14%) uznaje współsprawstwo okupantów i Polaków, natomiast co czternasty (7%) wymienia wyłącznie Polaków. W sumie więc na Polaków wskazuje jedna piąta badanych (21%). O dezorientacji społeczeństwa lub niechęci do przyjmowania do wiadomości informacji szokujących swą negatywną wymową świadczy ponadto fakt, że co czwarty

ankietowany (26%) nie potrafi powiedzieć, kto dokonał zbrodni. Jeśli do tej grupy dodamy osoby, które deklarują, że nie słyszały o mordzie w Jedwabnem (17%), okazuje się, że ponad dwie piąte dorosłych Polaków (43%) zupełnie nie ma rozeznania w tej sprawie.

Opisany stan świadomości społecznej świadczy o tym, jak niejednoznacznie postrzegane są przez społeczeństwo informacje na temat zbrodni w Jedwabnem i jak trudna do przyjęcia jest dla Polaków prawda o tej tragedii. Podobnie można tłumaczyć pozostałe opinie i postawy dotyczące tego wydarzenia odnotowane w naszym badaniu.

REAKCJA NA WIADOMOŚĆ O ZBRODNI W JEDWABNEM

Przewidując niepełne poinformowanie ankietowanych o zbrodni w Jedwabnem lub trudności w przyjmowaniu przez nich tej informacji, w kolejnym pytaniu umieściliśmy wyjaśnienie, że materiały archiwalne oraz inne dane historyczne, w tym świadectwa świadków zbrodni, wskazują na udział w niej Polaków - zwykłych mieszkańców tego miasteczka³. Ponieważ interesowały nas osobiste odczucia badanych związane ze zbrodnią w Jedwabnem, przytoczyliśmy szereg opisów reakcji, jakie przewijały się w dyskusjach prowadzonych na łamach prasy, w radiu i telewizji, w Internecie oraz w prywatnych rozmowach. Poprosiliśmy ankietowanych, aby spośród szesnastu opisów uwzględnionych w badaniu wybrali trzy, które najlepiej odzwierciedlają ich odczucia, oraz wskazali wśród nich jeden - najtrafniej opisujący ich osobistą reakcję na wiadomość o tym mordzie.

Wiadomość o zbrodni w Jedwabnem najczęściej przyjmowana jest z żalem, że *ludzie ludziom zgotowali taki los*. Reakcja połowy badanych świadczy o traktowaniu tej sprawy jako szczególnie bolesnej, niezależnie od tego, kto komu wyrządził taką krzywdę. Równie uniwersalną wymowę ma *potępienie sprawców zbrodni*, które też należy do najczęściej pojawiających się reakcji.

---

³ Wzorowaliśmy się na oświadczeniu wydanym przez IPN, zob. „Tygodnik Powszechny” z 25 marca 2001.

Tabela 3

Instytut Pamięci Narodowej wszczął ostatnio śledztwo w sprawie wymordowania w jednym z pierwszych dni niemieckiej okupacji niemal wszystkich mieszkańców miasteczka Jedwabne, którzy byli Żydami. Materiały archiwalne oraz inne dane historyczne znane w chwili podjęcia śledztwa wskazują na udział w tej zbrodni Polaków – zwykłych mieszkańców tego miasteczka. Współcześni Polacy bardzo różnie reagują na wiadomość o tej zbrodni, a jakie odczucia budzi ona u Pana(i) osobiście? Z niżej wymienionych opisów proszę wybrać trzy, które najlepiej odzwierciedlają Pana(i) osobistą reakcję na tę wiadomość. Spośród wybranych określę proszę wskazać jedno, które najtrafniej opisuje Pana(i) osobistą reakcję na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem	Wskazania respondentów	
	Wybór trzech opisów	Wybór najtrafniejszego opisu
	w procentach	
Jest mi żal, że ludzie ludziom zgotowali taki los	49	23
Wątpię, czy rzeczywiście Polacy są sprawcami tej zbrodni	36	14
Potępiam sprawców tej zbrodni	30	14
Współczuję Żydom - ofiarom zbrodni i ich rodzinom	32	7
Niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, potępiam wszelkie przejawy antysemityzmu	18	5
Jestem zaskoczony(a), nie wiedziałe(a)m, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów	18	6
Jestem oburzony(a) na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa w tej sprawie	18	5
Współczuję Polakom – dzisiejszym mieszkańcom Jedwabnego	12	2
Jestem oburzony(a) na tych, którzy szkalują dobre imię Polski i Polaków	11	5
Jako Polakowi/Polce jest mi wstyd, że doszło do tej zbrodni	10	4
Jestem przerażony(a), że w zbrodni wzięli udział ludzie wierzący	10	2
Współczuję Polakom, którzy uczestniczyli w tej zbrodni	8	2
Nie obchodzi mnie to, jest mi to obojętne	8	5
Zainteresowała mnie ta sprawa	8	1
Niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, czuję niechęć do wszystkich Żydów	4	2
Jako Polak/Polka czuję się współwinny(a) tej zbrodni	2	0
Trudno powiedzieć	1	1

Na drugim miejscu pod względem częstości wskazań sytuują się wypowiedzi bezpośrednio nawiązujące do realiów tragedii w Jedwabnem, a więc *wątpliwości, czy rzeczywiście Polacy są sprawcami zbrodni*, wyrażone przez ponad jedną trzecią badanych, oraz niemal równie często odczuwane *współczucie dla Żydów - ofiar zbrodni i ich rodzin*. Zwraca uwagę fakt, że współczucie dla ofiar zbrodni nie należy do priorytetowych reakcji Polaków - wprawdzie pojawia się ono często jako jedna z trzech wskazanych reakcji, jednak tylko 7% badanych uznało je za najtrafniej oddające ich uczucia związane z mordem na Żydach.

Do reakcji pojawiających się rzadziej (niespełna jedna piąta wskazań) należą: *potępienie wszelkich przejawów antysemityzmu, niezależnie od tego, co stało się w Jedwabnem*, a także *zaskoczenie, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów*, oraz *oburzenie na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa w tej sprawie*.

Wśród kolejnych siedmiu reakcji, które wskazywało od 8% do 12% badanych, stosunkowo najczęściej pojawia się *współczucie dla Polaków, dzisiejszych mieszkańców Jedwabnego*, *oburzenie na tych, którzy szkalują dobre imię Polski i Polaków*, a także *wstyd, że rodacy popełnili taką zbrodnię*, oraz *przerażenie, że wzięli w niej udział ludzie wierzący*. Część badanych odczuwa także *współczucie dla Polaków, którzy uczestniczyli w tej zbrodni*, lub podkreśla swoją *obojętność* wobec zbrodni i *zainteresowanie* nią .

Do reakcji pojawiających się zdecydowanie najrzadziej należą, z jednej strony, *niechęć do wszystkich Żydów* odczuwana niezależnie od tego, co miało miejsce w Jedwabnem (4%), z drugiej zaś - *poczucie współwiny* wynikające z tożsamości narodowej (*jako Polak czuję się współwinnym zbrodni* - 2%). Poczucie winy jest na tyle słabe w naszym społeczeństwie, że nikt nie wymienia go jako jedynej swojej reakcji na zbrodnię w Jedwabnem.

Uczucia i refleksje, jakie wyzwoiliła w Polakach wiadomość o tragedii w Jedwabnem, zależą w dużej mierze od tego, jak postrzegają oni przebieg wydarzeń sprzed sześćdziesięciu lat, kogo uznają za sprawców mordu na polskich obywatelach, Żydach.

Tabela 4

Współcześni Polacy bardzo różnie reagują na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem, a jakie odczucia budzi ona u Pana(i) osobiście? Z niżej wymienionych opisów proszę wybrać trzy, które najlepiej odzwierciedlają Pana(i) osobistą reakcję na tę wiadomość	Ogółem	Osoby uznające za sprawców*:			Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą	Osoby, które nie słyszały o zbrodni
	N=1036	wyłącznie Niemców N=350	Niemców i Polaków N=142	wyłącznie Polaków N=73	N=268	N=175
	w procentach					
Jest mi żal, że ludzie ludziom zgotowali taki los	49	48	57	54	55	33
Wątpię, czy rzeczywiście Polacy są sprawcami tej zbrodni	36	50	14	13	36	37
Potępiam sprawców tej zbrodni	30	30	40	27	35	21
Współczuję Żydom - ofiarom zbrodni i ich rodzinom	32	28	38	45	37	27
Niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, potępiam wszelkie przejawy antysemityzmu	18	13	22	29	23	10
Jestem zaskoczony(a), nie wiedziałe(a)m, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów	18	12	26	20	19	24
Jestem oburzony(a) na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa w tej sprawie	18	26	6	11	16	13
Współczuję Polakom - dzisiejszym mieszkańcom Jedwabnego	12	16	15	18	9	4
Jestem oburzony(a) na tych, którzy szkalują dobre imię Polski i Polaków	11	21	5	9	4	7
Jako Polakowi jest mi wstyd, że doszło do tej zbrodni	10	7	21	11	10	11
Jestem przerażony, że w zbrodni wzięli udział ludzie wierzący	10	8	12	12	9	13
Współczuję Polakom, którzy uczestniczyli w tej zbrodni	8	5	17	5	9	6
Nie obchodzi mnie to, jest mi to obojętne	8	6	2	2	8	20
Zainteresowała mnie ta sprawa	8	7	18	15	5	7
Niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, czuję niechęć do wszystkich Żydów	4	5	0,3	3	3	6
Jako Polak czuję się współwinny tej zbrodni	2	2	2	6	2	0
Trudno powiedzieć	1	0,4	0	0	1	3

* W tabeli pominięto osoby, które wskazują na innych sprawców zbrodni niż Niemcy lub Polacy.

Poczucie żalu, że ludzie ludziom zgotowali taki los, dominuje w większości wyróżnionych grup. Wyjątek stanowią osoby uznające, że zbrodni dokonali Niemcy, oraz te, które nie słyszały o zbrodni w Jedwabnem i dowiedziały się o niej dopiero w trakcie realizacji naszego badania. Obie te grupy wyrażają żal, ale równie często (lub nawet nieco częściej) mają wątpliwości, czy rzeczywiście Polacy byli sprawcami tej zbrodni. Tego typu wątpliwości wyjątkowo rzadko pojawiają się natomiast u badanych, którzy uznają współsprawstwo Niemców i Polaków oraz wyłączne sprawstwo Polaków. Co jeszcze w sposób istotny różni opisywane grupy?

Badani, którzy przypisują winę wyłącznie niemieckim okupantom, na równi z ogółem badanych potępiają sprawców zbrodni, współczują nie tylko jej ofiarom, ale także dzisiejszym mieszkańcom Jedwabnego. Znacznie częściej niż inni wyrażają jednak oburzenie z powodu rozpowszechniania wiadomości przed zakończeniem śledztwa (26%) oraz szkolenia dobrego imienia Polski i Polaków (21%). Wyjątkowo rzadko też (niemal na równi z tymi, którzy nie słyszeli o zbrodni) potępiają wszelkie przejawy antysemityzmu (13%).

Ci, którzy uznają współsprawstwo Niemców i Polaków, znacznie częściej niż inni potępiają sprawców zbrodni, bardziej też współczują ofiarom zbrodni i potępiają wszelkie przejawy antysemityzmu. Należą też do najbardziej zaskoczonych tym, że Polacy w czasie wojny mordowali Żydów (26%). Wyraźnie wyróżnia je silne poczucie wstydu wynikające z narodowej tożsamości (21%) oraz współczucie dla Polaków, którzy uczestniczyli w tej zbrodni (17%) - równie często zresztą odczuwają współczucie dla dzisiejszych mieszkańców Jedwabnego. Wyjątkowo niska natomiast jest ich uogólniona niechęć do Żydów (0,3%).

Respondentów, którzy uznają wyłączne sprawstwo Polaków, wyróżnia wyjątkowo silne współczucie dla Żydów - ofiar zbrodni i ich rodzin (45%), a także potępienie wszelkich przejawów antysemityzmu (29%). Na równi z ogółem potępiają sprawców zbrodni, są zaskoczeni tym, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów, nieco częściej natomiast współczują dzisiejszym mieszkańcom Jedwabnego. Wyróżnia je także znacznie silniejsze niż w innych grupach poczucie współwiny za tę tragedię (6%).

Ci, którzy nie potrafią osądzić, kto był sprawcą zbrodni, nie wyróżniają się niczym szczególnym, ich reakcje są bardzo zbliżone do reakcji ogółu badanych.

Osoby, które nie słyszały o zbrodni, tzn. dowiedziały się o niej dopiero w trakcie realizacji sondażu, zareagowały na nią nie tylko wątpliwościami, żalem, współczuciem dla ofiar, zaskoczeniem, że Polacy mordowali, potępieniem sprawców, ale także - i to już jest specyficzne tylko dla tej grupy - znaczną obojętnością (20%). Wyróżnia je także szczególnie słabe potępienie wszelkich przejawów antysemityzmu (10%) oraz całkowity brak poczucia współwiny za tragedię. Stosunkowo często natomiast deklarują (na równi z przypisującymi sprawstwo wyłącznie Niemcom) uogólnioną niechęć do Żydów (6%).

Widzimy więc, że dla zrozumienia reakcji Polaków na tragedię w Jedwabnem konieczne jest rozeznanie, jaką wiedzę ma społeczeństwo o sprawcach mordu. Poza opisanymi różnicowaniami reakcji, wynikającymi z odmiennego poinformowania lub przekonania w tej sprawie, odnotowujemy także prostoliniowy związek między rolą przypisywaną Polakom w mordzie a reakcją na tę tragedię. Im bardziej, według badanych, w zbrodni zaangażowani byli Polacy, tym częściej odczuwają oni współczucie dla Żydów - ofiar zbrodni i ich rodzin, tym częściej też potępiają wszelkie przejawy antysemityzmu (zapewne zdając sobie sprawę z tego, że bez antysemityzmu nie doszłoby do zbrodni). Wśród osób niedostrzegających roli Polaków i uznających wyłączne sprawstwo Niemców ponad jedna czwarta (28%) współczuje Żydom - ofiarom zbrodni i ich rodzinom, a co ósma (13%) potępia wszelki antysemityzm. W grupie tych, którzy uznają współsprawstwo Niemców i Polaków, wskaźniki współczucia dla ofiar i potępienia antysemityzmu są znacznie wyższe (odpowiednio: 38% i 22%). Obie te reakcje zdecydowanie najczęściej odnotowujemy natomiast u osób, które sprawstwo zbrodni przypisują wyłącznie Polakom (odpowiednio: 45% i 29%).

Oprócz uniwersalnego żalu, że ludzie ludziom zgotowali taki los, Polacy często wyrażają współczucie dla Żydów - ofiar zbrodni i ich rodzin, a także potępiają antysemityzm. Postawy takie są szczególnie nasilone w grupach wzorotwórczych - wśród osób z wyższym wykształceniem (45% wyraża współczucie, 30% potępia antysemityzm) oraz wśród pełnoletnich uczniów i studentów (odpowiednio: 34% i 38%). Jednakże im badani są mniej

wykształceni, tym rzadziej współczują Żydom - ofiarom zbrodni, tym rzadziej też potępiają antysemityzm. Okazuje się ponadto, że awersja do wszelkich przejawów antysemityzmu związana jest nie tylko z wykształceniem, ale także z pozycją społeczno-zawodową, wielkością miejsca zamieszkania oraz wiekiem badanych. Im niższe wykształcenie, pozycja zawodowa, mniejsza miejscowość, w której mieszkają ankietowani, a także im starszy wiek, tym rzadziej reakcją na zbrodnię w Jedwabnem jest potępienie antysemityzmu. Wynika to zapewne z niedoinformowania, niewiedzy lub niedopuszczania do swojej świadomości tego, jaką rolę w Jedwabnem odegrali Polacy. Wątpliwości, czy rzeczywiście Polacy dokonali zbrodni, są bowiem tym częstsze, im mniejsze miejsce zamieszkania, niższe wykształcenie, a także starszy wiek badanych. Szczególnie często pojawiają się wśród rolników, w tym środowisku są dominującą reakcją na zbrodnię w Jedwabnem (52%).

Z drugiej strony jednak widać, że potępienie antysemityzmu jest tym większe, im badani są młodszy, lepiej wykształceni, mają lepszą pozycję zawodową i mieszkają w większej miejscowości. Niezwykle ważne jest to, że najczęściej odnotowujemy je nie tylko w grupach wzorotwórczych - wśród ludzi z wyższym wykształceniem oraz pełnoletnich uczniów i studentów, ale także wśród ogółu młodzieży w wieku od 18 do 24 lat (32%).

AKT ŻALU I PRZEPROSIN

Nasuwa się pytanie, w jakim stopniu reakcja społeczeństwa na wiadomość o zbrodni w Jedwabnem wiąże się z poczuciem, że Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za tę tragedię? Wyniki badania wskazują, że Polacy nie są jeszcze gotowi do tego aktu.

Niemal połowa badanych (48%) uważa, że Polacy nie powinni wyrażać żalu i przeproszać. Mniej niż jedna trzecia (30%) jest przeciwnego zdania uznając konieczność ekspiacji. Symptomatyczne, że za aktem żalu i przeprosin ankietowani opowiadają się ze znacznym wahaniem (*raczej powinni* - 22%), podczas gdy sprzeciw wobec niego wyrażają

w sposób bardziej kategoryczny (*zdecydowanie nie powinni* - 27%). Znaczna grupa badanych (22%) nie ma wyrobionej opinii na ten temat.

Tabela 5

Jak Pan(i) uważa, czy obecnie żyjący Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem czy też nie powinni tego czynić?	Odsetki odpowiedzi	
Zdecydowanie powinni	8	30
Raczej powinni	22	
Raczej nie powinni	21	48
Zdecydowanie nie powinni	27	
Trudno powiedzieć	22	22

Niemal we wszystkich grupach społecznych częstsza jest opinia, że Polacy nie powinni przeproszać narodu żydowskiego za zbrodnię w Jedwabnem. Do grup, w których wyraźnie przeważa poparcie dla aktu ekspiacji należą jedynie: uczniowie i studenci (52% poparcia wobec 32% braku akceptacji) oraz ogół młodzieży w wieku od 18 do 24 lat (42% wobec 35%). Im ankietowani są starsi, tym mniej chętnie opowiadają się za przeprosinami. Najwięcej przeciwników odnotowujemy wśród najstarszych respondentów (61%), emerytów, rencistów (po 57%), a także osób z wykształceniem podstawowym (56%). Są nimi jednak ludzie z różnych środowisk zawodowych - zarówno rolnicy (51%), robotnicy wykwalifikowani (50%), jak i przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (54%). Natomiast pozostałe grupy społeczno-zawodowe (pracujący na własny rachunek, pracownicy umysłowi niższego szczebla oraz fizyczno-umysłowi), podobnie jak młodzież, są raczej zwolennikami aktu żalu i przeprosin (zob. tabele aneksowe).

Kluczowe znaczenie dla opinii w tej sprawie ma to, jak badani postrzegają przebieg wydarzeń sprzed sześćdziesięciu lat, kogo uznają za sprawców mordu na polskich obywatelach, Żydach.

Tabela 6

Jak Pan(i) uważa, czy obecnie żyjący Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem czy też nie powinni tego zrobić?	Ogółem	Osoby uznające za sprawców*:		Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą	Osoby, które nie słyszały o zbrodni	
	N=1036	wyłącznie Niemców N=350	Niemców i Polaków N=142	wyłącznie Polaków N=73	N=268	N=175
w procentach						
Powinni	30	17	57	57	29	23
Nie powinni	48	68	29	24	40	44
Trudno powiedzieć	22	15	14	19	32	33

* W tabeli pominięto osoby, które wskazują na innych sprawców zbrodni niż Niemcy lub Polacy.

Zwolennicy aktu żalu i przeprosin dominują jedynie wśród osób, które uznają Polaków za wyłącznych sprawców zbrodni lub jej współsprawców. Stanowią oni niemal trzy piąte (57%) każdej z tych grup. Wśród pozostałych badanych przeważają przeciwnicy przeproszenia, co szczególnie widoczne jest w grupie osób, które winą za mord obciążają wyłącznie niemieckich okupantów.

Jeśli więc Polacy nie dostrzegają winy rodaków, to nie widzą konieczności wyrażania żalu i przeprosin, natomiast wtedy, gdy uznają ich sprawstwo lub współsprawstwo, częściej opowiadają się za aktem ekspiacji.

Obserwację tę potwierdzają odpowiedzi na kolejne pytanie, w którym poprosiliśmy ankietowanych o uzasadnienie swojej opinii w sprawie aktu żalu i przeprosin. Miało ono charakter otwarty, tzn. respondenci udzielali spontanicznych odpowiedzi, które zostały skategoryzowane dopiero na etapie opracowywania wyników ankiety.

Poniższa tabela zawiera uzasadnienia do opinii wyrażającej sprzeciw wobec przeproszenia. Zdecydowanie dominują wśród nich argumenty, które udział Polaków w zbrodni całkowicie kwestionują lub podają w wątpliwość, minimalizują, a nawet usprawiedliwiają tym, że stało się to pod presją okupanta (67%).

Tabela 7

Uzasadnienia opinii, że Polacy nie powinni wyrażać żalu i przepraszać narodu żydowskiego za zbrodnię w Jedwabnem	Przeciwnicy aktu ekspiacji N=493	Ogół badanych N=1036
	w procentach	
Zakwestionowanie udziału Polaków w zbrodni w Jedwabnem – Polacy nie popełnili zbrodni w Jedwabnem; nie wiadomo, jaki był ich udział; śledztwo jeszcze trwa; jeśli popełnili zbrodnię, to zrobili to pod presją niemieckich okupantów; Niemcy są sprawcami mordu; nie dokonały tego ani polskie władze, ani polskie organizacje	67	32
Zakwestionowanie idei odpowiedzialności za nie swoje i odległe w czasie czyny - nie ma odpowiedzialności zbiorowej; pokolenie powojenne nie może odpowiadać za czyny pokolenia wojennego; wojna zmniejsza odpowiedzialność; upływ czasu niweluje odpowiedzialność; sprawa przedawniona	18	8
Ze względu na polsko-żydowskie stosunki – Polacy pomagali Żydom w czasie okupacji; Żydzi krzywdzili Polaków w czasie okupacji sowieckiej oraz w czasach stalinowskich; ze względu na negatywne cechy Żydów; Polacy przeprosili już Żydów (Kościół, prezydent Wałęsa)	12	6
Ze względu na martyrologię narodu polskiego – Polacy również byli ofiarami w czasie wojny i nikt ich nie przeprosił za popełnione na nich zbrodnie	9	4
Z powodu bezprzedmiotowości, bezcelowości przeprosin - nie ma za co lub nie ma po co przepraszać	7	3
Inne uzasadnienia	5	1
Trudno powiedzieć	1	0,4

Przeciwnicy aktu żalu i przeprosin kwestionują także ideę jakiegokolwiek odpowiedzialności za nie swoje i odległe w czasie czyny (18%). Niekiedy też tłumaczą swoją opinię polsko-żydowskimi stosunkami powołując się z jednej strony na pomoc, jaką Polacy nieśli Żydom podczas okupacji niemieckiej, z drugiej zaś - na krzywdy wyrządzone Polakom przez Żydów w czasie sowieckiej okupacji i w czasach stalinowskich (12%). Powołują się także na martyrologię narodu polskiego w czasie wojny, za którą - ich zdaniem - nie było przeprosin ze strony sprawców (9%). Najmniej liczna grupa uważa, w uproszczeniu, że nie ma za co lub po co przepraszać (7%).

Wśród uzasadnień opinii popierającej akt ekspiacji najczęściej pojawiają się argumenty podkreślające moralny obowiązek wyrażenia żalu, przeproszenia i choćby w ten sposób częściowego zadośćuczynienia za wyrządzone zło (39%). Stosunkowo często badani przywołują też tragiczny los Żydów i podkreślają wagę pojednania z narodem żydowskim (18%). Powołują się także na tożsamość narodową lub religijną oraz wynikające z tego

poczucie odpowiedzialności za czyny rodaków lub ludzi wierzących (17%). Znacznie rzadziej twierdzą, że należy przeprosić ze względu na wizerunek Polski w świecie i spokój (8%).

Tabela 8

Uzasadnienia opinii, że Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem	Zwolennicy aktu ekspiacji N=305	Ogół badanych N=1036
	w procentach	
Uzasadnienia podkreślające moralny obowiązek wyrażenia żalu i przeproszenia – żal i przeproszenie ofiary jest moralnym obowiązkiem sprawcy, należy przeprosić za każdą zbrodnię i spróbować naprawić krzywdy, nikt nikogo nie powinien krzywdzić, za każde zło trzeba zadośćuczynić	39	11
Ze względu na los Żydów i wagę pojednania z narodem żydowskim – Żydzi najbardziej ucierpieli w czasie wojny, Żydzi mają takie samo prawo do życia, Żydzi to ludzie i nasi współbracia - jest nam wstyd, że do tej zbrodni doszło, będzie to wyrażenie współczucia dla narodu żydowskiego, powinniśmy ich przeprosić, żeby nie było konfliktów, dla pojednania między naszymi narodami, aby zamknąć bolesne karty historii	18	5
Ze względu na tożsamość narodową lub religijną oraz wynikające z tego poczucie odpowiedzialności za czyny rodaków lub ludzi wierzących – ponieważ zabijali nasi przodkowie, bo to było na terenie Polski, ciąży na nas ta zbrodnia, bo braliśmy w tym udział jako Polacy, patrzyliśmy na to bez udzielenia pomocy albo pomagaliśmy Niemcom w mordowaniu, bo jestem przerażona, że w zbrodni wzięli udział ludzie wierzący, bo tak powinniśmy postąpić jako katolicy, bo tak nakazuje wiara	17	5
Ze względu na wizerunek Polski w świecie i spokój – bo to w bardzo złym świetle stawia nasz naród, trzeba przeprosić ze względu na honor Polski, to budzi szacunek, przeprosin nigdy za wiele, dla spokoju	8	2
Wypowiedzi podkreślające warunkowość poparcia dla ekspiacji - należy wyjaśnić okoliczności zbrodni, udział w niej Polaków, jeśli będzie udokumentowane, udowodnione, że to Polacy, to należy przeprosić	27	8
Inne uzasadnienia	6	2
Trudno powiedzieć	1	0,2

Zwraca uwagę fakt, że ponad jedna czwarta badanych popierających akt ekspiacji (27%) poproszona o uzasadnienie swojej opinii w tej sprawie nie dała merytorycznej odpowiedzi lub udzielając jej wyraziła warunkowość swojego poparcia dla aktu żalu i przeprosin, jednocześnie zaś podkreśliła, że konieczne jest wiarygodne, zgodne z historyczną prawdą, wyjaśnienie okoliczności zbrodni i udziału w niej Polaków. Jest to kolejne potwierdzenie tezy, że jeśli Polacy nie są pewni winy rodaków, to nie widzą konieczności wyrażania żalu i przeprosin, natomiast wtedy, gdy są przekonani o ich sprawstwie lub współsprawstwie, bardziej gotowi są opowiedzieć się za aktem ekspiacji.

Kto w imieniu Polaków powinien dokonać aktu ekspiacji?

Osoby, które opowiadają się za aktem ekspiacji, zapytaliśmy także, kto - ich zdaniem - powinien w imieniu Polaków wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem.

Za najodpowiedniejszego reprezentanta Polacy uznali prezydenta RP. Ideę przeproszenia przez prezydenta poparło ponad cztery piąte badanych z tej grupy. Na kolejnych miejscach znaleźli się przedstawiciele Kościoła oraz premier (ponad połowa wskazań), najmniej osób (nieco ponad dwie piąte) wymieniło parlament. Pojawiły się także nieliczne propozycje, by Polaków reprezentował ktoś inny niż przedstawiciele wymienionych instytucji.

Tabela 9

Kto, Pana(i) zdaniem, powinien w imieniu Polaków wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem?	Odsetki odpowiedzi twierdzących	
	osób, które uważają, że Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski N=305	ogółu badanych N=1036
Prezydent	87	26
Kościół	56	16
Premier	53	15
Parlament	42	12
Ktoś inny*	10	3

*Tutaj badani wymieniali m. in: społeczeństwo, cały naród, wszyscy Polacy, sprawcy winni tej zbrodni, potomkowie sprawców, mieszkańcy Jedwabnego, władze tego miasta, inni niż wymienieni przedstawiciele władz, np. minister spraw zagranicznych, wyższe władze wojskowe, delegacja Polaków, wszyscy wierzący w Boga, indywidualni ludzie, którzy poczuwają się do odpowiedzialności; nikt nie powinien przeproszać w moim imieniu.

Analiza statystyczna wykazała ponadto, że ankietowani, którzy opowiadają się za aktem żalu i przeprosin, stosunkowo najczęściej (28%) chcieliby, żeby Polaków reprezentowali przedstawiciele wszystkich wymienionych instytucji. Niewiele mniejsza grupa wskazuje jednak wyłącznie na prezydenta (23%). Pozostałe propozycje przedstawiono w tabeli.

Tabela 10

Kto, Pana(i) zdaniem, powinien w imieniu Polaków wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem? (współwystępowanie wskazań)	Osoby, które uważają, że Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski N=305	Ogół badanych N=1036
	w procentach	
Prezydent, premier, parlament, Kościół	28	8,4
Prezydent	23	6,7
Prezydent, premier, Kościół	11	3,1
Prezydent, Kościół	9	2,5
Prezydent, premier	7	2,1
Prezydent, premier, parlament	5	1,5
Inne możliwości	13	3,8
Żadna z wymienionych instytucji	4	1,9
Osoby przeciwnie przepraszaniu	-	48
Osoby niemające wyrobionego poglądu w sprawie przeprosin	-	22

Należy jednak wyraźnie podkreślić, że jeśli weźmiemy pod uwagę całą badaną zbiorowość (1036 osób), to odsetki głosów oddanych na poszczególne instytucje okazują się znacznie niższe, ponieważ niemal połowa badanych (48%) jest przeciwna aktowi żalu i przeprosin, a ponad jedna piąta (22%) nie ma wyrobionego zdania na ten temat. Wynika z tego, że zdecydowana większość Polaków jest niechętna temu, by w ich imieniu dokonywano aktu ekspiacji, lub wykazuje dezorientację w tej sprawie.

List wyrażający żal i przeprosiny

Czy ankietowani sami chcieliby dokonać aktu ekspiacji podpisując w imieniu Polaków list wyrażający żal i przepraszający naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem? Pytanie w tej sprawie zadaliśmy wszystkim respondentom.

Propozycja osobistego, imiennego aktu żalu i przeprosiny również nie spotyka się z dużym poparciem społecznym. Opowiada się za nią jedna trzecia badanych (34%), w tym większość czyni to z wahaniem (*raczej podpisał(a)bym* - 21%). Ponad połowa ankietowanych (53%) odmawia podpisania listu w tej sprawie - w większości w sposób kategoriyczny (*zdecydowanie nie podpisał(a)bym* - 32%). W tej konkretnej kwestii badani mają znacznie mniej wątpliwości (13%) niż przy wyrażaniu ogólnej opinii na temat aktu żalu i przeprosiny.

Tabela 11

Gdyby przygotowano w imieniu Polaków list wyrażający żal i przepaszający naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem , to podpisał(a)by się Pan(i) pod tym listem czy też nie?	Odsetki odpowiedzi	
Zdecydowanie podpisał(a)bym się	13	34
Raczej podpisał(a)bym się	21	
Raczej nie podpisał(a)bym się	21	53
Zdecydowanie nie podpisał(a)bym się	32	
Trudno powiedzieć	13	13

Niemal we wszystkich grupach społecznych przeważają osoby, które nie podpisałyby tego rodzaju listu. Jedynie wśród uczniów i studentów odnotowujemy odwrotną sytuację – ponad połowa z nich (54%) jest gotowa dokonać takiego imiennego aktu ekspiacji, a niemal jedna trzecia (31%) nie miałaby na to ochoty. Stosunkowo wysoką gotowość odnotowujemy także wśród osób z wyższym wykształceniem (41%) - lecz głównie wśród pracowników umysłowych niższego szczebla (46%), a także wśród mieszkańców wielkich miast (41%) oraz w grupie młodzieży w wieku od 18 do 24 lat, z tym że w wymienionych środowiskach opinie w tej sprawie są wyraźnie podzielone. Im niższe natomiast wykształcenie badanych, mniejsze miejsce zamieszkania i starszy wiek, tym mniej osób wyraża chęć podpisania takiego listu, tym więcej zaś dystansuje się wobec tego typu inicjatywy.

Ze związku, jaki odnotowujemy między poparciem dla aktu żalu a gotowością do podpisania listu w tej sprawie, wynika, że za niechęcią do podpisania takiego listu kryje się

przekonanie, że Polacy nie powinni wyrażać żalu i przepraszać narodu żydowskiego za zbrodnię w Jedwabnem.

Tabela 12

Jak Pan(i) uważa, czy obecnie żyjący Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem czy też nie powinni tego czynić?	Gdyby przygotowano w imieniu Polaków list wyrażający żal i przepraszący naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem , to podpisał(a)by się Pan(i) pod tym listem czy też nie?		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
	w procentach		
Tak	80	15	5
Nie	12	82	6
Trudno powiedzieć	21	39	40

Wśród osób, które uważają, że Polacy powinni dokonać aktu ekspiacji, zdecydowana większość (80%) deklaruje też gotowość podpisania listu w tej sprawie, jedynie 15% wyraża sprzeciw. Natomiast wśród tych, którzy są przeciwni aktowi ekspiacji, list podpisałoby zaledwie 12%, a zdecydowana większość (82%) nie poparłaby tej inicjatywy.

Zasadnicze znaczenie dla omawianej sprawy ma to, jak badani postrzegają przebieg wydarzeń sprzed niemal sześćdziesięciu lat, kogo uznają za sprawców mordu na polskich obywatelach, Żydach.

Tabela 13

Gdyby przygotowano w imieniu Polaków list wyrażający żal i przepraszący naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem , to podpisał(a)by się Pan(i) pod tym listem czy też nie?	Ogółem	Osoby uznające za sprawców*:			Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą	Osoby, które nie słyszały o zbrodni
	N=1036	wyłącznie Niemców N=350	Niemców i Polaków N=142	wyłącznie Polaków N=73	N=268	N=175
w procentach						
Podpisał(a)bym się	34	24	55	67	31	28
Nie podpisał(a)bym się	53	68	36	28	51	50
Trudno powiedzieć	13	8	8	5	19	22

* W tabeli pominięto osoby, które wskazują na innych sprawców zbrodni niż Niemcy lub Polacy.

Osoby gotowe podpisać list wyrażający akt żalu i przeprosin najczęściej spotykamy wśród tych, którzy uznają Polaków za wyłącznych sprawców zbrodni w Jedwabnem (stanowią one 67% tej grupy), oraz wśród respondentów przekonanych o współsprawstwie Polaków (55%). Wśród pozostałych ankietowanych przeważają osoby niechętne podpisywaniu listu - szczególnie często odnotowujemy je w grupie tych, którzy winą za mord obciążają wyłącznie niemieckich okupantów (68%).

Jeszcze raz potwierdza się więc teza, że jeśli Polacy nie są przekonani o ewidentnej winie rodaków, to raczej nie wykazują chęci wyrażania żalu i przeprosin, natomiast wtedy, gdy uznają ich sprawstwo lub współsprawstwo w zbrodni, są bardziej gotowi dokonać nawet osobistego, imiennego aktu ekspiacji.

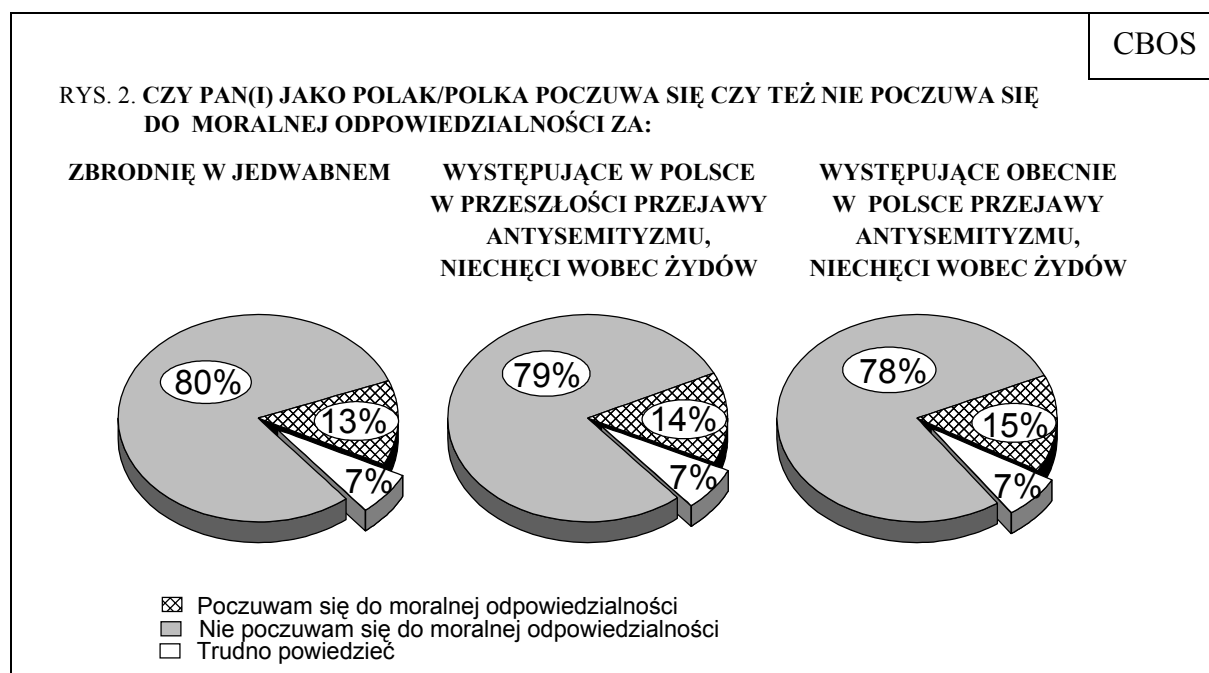
Prawidłowość ta znajduje również potwierdzenie, gdy analizujemy problem moralnej odpowiedzialności za zbrodnię w Jedwabnem oraz za wszelkie przejawy antysemityzmu występujące w Polsce w przeszłości i obecnie.

Moralna odpowiedzialność za zbrodnię w Jedwabnem i za antysemityzm

W polskim społeczeństwie słabe jest poczucie moralnej odpowiedzialności za zbrodnię w Jedwabnem oraz za przejawy antysemityzmu występujące w Polsce w przeszłości i obecnie. Wyraża je od 13% do 15% badanych, w tym większość czyni to z wahaniem. Większość Polaków (od 78% do 80%) nie czuje się moralnie odpowiedzialna za te sprawy i wyraża swój pogląd w sposób kategoryczny (co najmniej 50% odpowiedzi *zdecydowanie*). Niski odsetek wskazań *trudno powiedzieć* (po 7%) może świadczyć o tym, że postawa Polaków w tej sprawie nie wynika raczej z niezrozumienia istoty problemu.

Tabela 14

Czy Pan(i) jako Polak/Polka poczuwa się czy też nie poczuwa się do moralnej odpowiedzialności za:	Wskazania respondentów	
	w procentach	
- zbrodnię w Jedwabnem		
Zdecydowanie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	2	13
Raczej poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	11	
Raczej nie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	26	80
Zdecydowanie nie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	54	
Trudno powiedzieć	7	7
- występujące w Polsce w przeszłości przejawy antysemityzmu, niechęci wobec Żydów		
Zdecydowanie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	3	14
Raczej poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	11	
Raczej nie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	27	79
Zdecydowanie nie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	52	
Trudno powiedzieć	7	7
- występujące obecnie w Polsce przejawy antysemityzmu, niechęci wobec Żydów		
Zdecydowanie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	4	15
Raczej poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	11	
Raczej nie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	28	78
Zdecydowanie nie poczuwam się do moralnej odpowiedzialności	50	
Trudno powiedzieć	7	7

Osoby odczuwające moralną odpowiedzialność za zbrodnię w Jedwabnem oraz za dawne i obecne przejawy antysemityzmu najczęściej spotykamy wśród tych, którzy uznają Polaków za wyłącznych sprawców zbrodni (stanowią one mniej więcej jedną trzecią tej grupy) oraz - w mniejszym stopniu - wśród respondentów przekonanych o współsprawstwie Polaków (w kwestii odpowiedzialności za zbrodnię w Jedwabnem stanowią 29%, a w przypadku przejawów antysemityzmu - po 20%). We wszystkich porównywanych grupach badanych, niezależnie od poglądów na sprawstwo, przeważają jednak ludzie, którzy nie odczuwają moralnej odpowiedzialności.

Tabela 15

Czy Pan(i) jako Polak/Polka poczuwa się czy też nie poczuwa się do moralnej odpowiedzialności za:	Ogółem	Osoby uznające za sprawców*:		Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą	Osoby, które nie słyszały o zbrodni	
	N=1036	wyłącznie Niemców N=350	Niemców i Polaków N=142	wyłącznie Polaków N=73	N=268	N=175
w procentach						
- zbrodnię w Jedwabnem						
Poczuwam się	13	8	29	35	11	8
Nie poczuwam się	80	89	66	61	82	77
Trudno powiedzieć	7	3	5	4	7	15
- występujące w Polsce w przeszłości przejawy antysemityzmu, niechęci wobec Żydów						
Poczuwam się	14	11	20	32	12	9
Nie poczuwam się	79	85	74	65	80	82
Trudno powiedzieć	7	4	6	3	8	9
- występujące obecnie w Polsce przejawy antysemityzmu, niechęci wobec Żydów						
Poczuwam się	15	12	20	31	16	7
Nie poczuwam się	78	84	71	65	76	80
Trudno powiedzieć	7	4	9	4	8	13
* W tabeli pominięto osoby, które wskazują na innych sprawców zbrodni niż Niemcy lub Polacy.						

Ankietowani, którzy jako Polacy czują się moralnie odpowiedzialni za tragedię w Jedwabnem, a także za antysemityzm w naszym kraju, znacznie częściej niż inni dostrzegają konieczność wyrażenia przez Polaków żalu i przeprosin za zbrodnię popełnioną na Żydach, znacznie częściej też są gotowi podpisać list w tej sprawie.

Tabela 16

Czy Pan(i) jako Polak/Polka poczuwa się, czy też nie poczuwa do moralnej odpowiedzialności za:	Jak Pan(i) uważa, czy obecnie żyjący Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem czy też nie powinni tego czynić?			Gdyby przygotowano w imieniu Polaków list wyrażający żal i przepaszający naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem, to podpisał(a)by się Pan(i) pod tym listem czy też nie?		
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Tak	Nie	Trudno powiedzieć
	w procentach					
- zbrodnię w Jedwabnem						
Tak	77	13	10	87	10	3
Nie	22	56	22	25	63	12
Trudno powiedzieć	24	23	53	39	15	46
- występujące w przeszłości przejawy antysemityzmu, niechęci wobec Żydów						
Tak	67	21	12	79	17	4
Nie	24	54	22	26	61	13
Trudno powiedzieć	24	28	48	30	31	39
- występujące obecnie w Polsce przejawy antysemityzmu, niechęci wobec Żydów						
Tak	62	27	11	76	22	2
Nie	24	54	22	26	61	13
Trudno powiedzieć	28	27	15	33	30	37

Wśród osób poczuwających się do odpowiedzialności za zbrodnię ponad trzy czwarte (77%) opowiada się za ogólnonarodowym aktem ekspiacji, a 87% wyraża gotowość złożenia swojego podpisu pod listem. Podobne deklaracje składają badani, którzy czują się odpowiedzialni za wszelkie przejawy niechęci do Żydów występujące w Polsce w przeszłości i obecnie. Natomiast brak poczucia moralnej odpowiedzialności wiąże się ze sprzeciwem wobec aktu ekspiacji, z niechęcią do składania podpisu pod nim.

ŻYDZI - NASI STARSI BRACIA W WIERZE

W ciągu ostatniego roku w społeczeństwie polskim osłabło poczucie, że Żydzi są naszymi starszymi braćmi w wierze. W porównaniu z pomiarem z maja 2000 roku ubyło (o 8 punktów) osób akceptujących religijną więź z Żydami, natomiast przybyło (o 11 punktów) tych, które ją negują. Społeczeństwo jest niemal dokładnie podzielone w tej

sprawie – ponad dwie piąte ankietowanych (44%) uznaje Żydów za naszych starszych braci w wierze, a niecałe dwie piąte (37%) zaprzecza temu. Obecny stan świadomości w tej dziedzinie zbliżony jest do odnotowanego w roku 1996, w czasie obchodów pięćdziesiątej rocznicy pogromu kieleckiego.

Tabela 17

Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Wskazania respondentów według terminów badań					
	VIII 1996		V 2000		IV 2001	
	w procentach					
Zdecydowanie się zgadzam	9	40	15	52	14	44
Raczej się zgadzam	31		37		30	
Raczej się nie zgadzam	23	39	19	26	21	37
Zdecydowanie się nie zgadzam	16		7		16	
Trudno powiedzieć	21	21	22	22	19	19

Poczucie religijnej więzi z Żydami jest silnie związane z położeniem społeczno-ekonomicznym badanych – im wyższe wykształcenie, pozycja zawodowa, dochody przypadające na członka rodziny i lepsze warunki materialne gospodarstw domowych, tym więcej osób uznaje Żydów za starszych braci w wierze. Religijne powinowactwo najczęściej akceptują ludzie legitymujący się wyższym wykształceniem (65%), najlepiej sytuowani (62%), najrzadziej zaś – rolnicy (24%), których dodatkowo wyróżnia to, że wyjątkowo często (57%) zaprzeczają powinowactwu. Poczucie więzi z Żydami jest znacznie słabsze w środowisku wiejskim niż w miastach, rzadziej też odnotowujemy je u mężczyzn niż kobiet.

Religijność słabo różnicuje poglądy w tej sprawie - jedynie osoby praktykujące kilka razy w tygodniu wyróżnia silne poczucie więzi z Żydami (61%). Przed rokiem wyraźne były różnice między ludźmi zaangażowanymi w praktyki a w ogóle niepraktykującymi. Obecnie opinie w tej sprawie są bardziej związane z poglądami politycznymi - poczuciu religijnego powinowactwa najbardziej sprzyja orientacja prawicowa, najmniej zaś - lewicowa.

Odnotowane osłabienie poczucia religijnej więzi z Żydami może wynikać z tego, że przed rokiem badaliśmy je w wyjątkowych okolicznościach, bezpośrednio po wizycie Papieża w Ziemi Świętej. Pielgrzymka ta, a szczególnie papieskie wyznanie win chrześcijan wobec

Żydów i nawiązywanie przez niego do wspólnych korzeni religijnych bardzo przyczyniły się do rozbudzenia w Polakach poczucia religijnego powinowactwa z Żydami. Okazało się jednak, że nie było ono trwałe.

Poczucie religijnej więzi z Żydami silnie związane jest z poglądem na sprawstwo mordu na Żydach – im większą rolę przypisują badani Polakom, tym częściej uznają Żydów za starszych braci w wierze. Osoby uznające wyłączne sprawstwo Niemców mają podzielone opinie - religijną więź z Żydami akceptuje ponad dwie piąte tej grupy (44%), wśród przekonanych o współsprawstwie Niemców i Polaków czyni to ponad połowa (57%), a wśród uznających wyłączne sprawstwo Polaków - niemal dwie trzecie (63%). Z kolei wśród osób niemających pewności, kto był sprawcą, przeważa akceptacja religijnej więzi z Żydami, natomiast wśród tych, którzy nie słyszeli wcześniej o zbrodni i dowiedzieli się o niej dopiero w trakcie badania, przeważają osoby negujące tę więź.

Tabela 18

Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze. Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?	Ogółem	Osoby uznające za sprawców*:			Osoby, które nie wiedzą, kto był sprawcą	Osoby, które nie słyszały o zbrodni
	N=1036	wyłącznie Niemców N=350	Niemców i Polaków N=142	wyłącznie Polaków N=73	N=268	N=175
	w procentach					
Zgadzam się	44	44	57	63	43	29
Nie zgadzam się	37	44	27	26	29	46
Trudno powiedzieć	19	12	16	11	28	25

* W tablicy pominięto osoby, które wskazują na innych sprawców zbrodni niż Niemcy lub Polacy.

Na podstawie wyników sondażu można powiedzieć, że ujawnienie zbrodni dokonanej sześćdziesiąt lat temu w Jedwabnem było prawdziwym wstrząsem dla Polaków, którym nadal trudno jest przyjąć do wiadomości ujawnione fakty. Mimo toczących się na ten temat dyskusji i upublicznienia relacji świadków wydarzeń, nadal wielu badanych nie może uwierzyć, że

uczynili to Polacy, nie dopuszcza do siebie myśli, że Polacy mogli być także współsprawcami lub sprawcami zbrodni na Żydach, swoich sąsiadach. Ten stan świadomości rzutuje na reakcje badanych związane z tragedią w Jedwabnem, na poczucie odpowiedzialności za zbrodnię, a także za przeszły i obecny antysemityzm w kraju. Sprawia także, że większość badanych jest przeciwna ogólnonarodowemu aktowi żalu i przepraszin wobec narodu żydowskiego lub odnosi się do niego z dystansem. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera możliwie szybkie opublikowanie jednoznacznych wyników śledztwa prowadzonego przez Instytut Pamięci Narodowej.

Wyniki sondażu ujawniły złożoność problemów związanych z oceną relacji polsko-żydowskich w przeszłości i obecnie. Z jednej strony na wiadomość o zbrodni społeczeństwo polskie najczęściej zareagowało poczuciem żalu, że ludzie ludziom zgotowali taki los, potępieniem sprawców, współczuciem dla Żydów - ofiar tej zbrodni i ich rodzin, z drugiej – znaczna grupa osób wyraziła oburzenie, że rozpowszechnia się takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa i wyjaśnieniem wszystkich okoliczności tragedii, część ma też poczucie, że szkaluje się w ten sposób dobre imię Polski i Polaków. Obecny stan świadomości w tej dziedzinie jest zbliżony do odnotowanego w roku 1996, w czasie obchodów pięćdziesiątej rocznicy pogromu kieleckiego.

Z naszych badań wynika, iż żal, że ludzie ludziom zgotowali taki los, potępienie dla wszelkich przejawów antysemityzmu, poczucie moralnej odpowiedzialności za zbrodnię w Jedwabnem, a także świadomość konieczności ogólnonarodowego aktu ekspiacji oraz gotowość złożenia podpisu pod listem wyrażającym żal i przeprasiny najczęściej deklarują najmłodszy ankietowani, w wieku od 18 do 24 lat, wraz z wymianą pokoleń rośnie więc liczba osób wolnych od uprzedzeń i otwartych na pojednanie między obu narodami.

Opracowała
Bogna WCIÓRKA

A N E K S

Tabela 1. Czy slyszal(a) Pan(i) o zbrodni popełnionej w 1941 roku w Jedwabnem?

(%)

	Tak	Nie	Liczba osób
Ogółem	83	17	1036
Płeć			
Mężczyźni	86	14	491
Kobiety	80	20	545
Wiek			
18-24 lat	80	20	148
25-34	83	17	183
35-44	86	14	189
45-54	87	13	229
55-64	84	15	113
65 lat i więcej	75	25	174
Miejsce zamieszkania			
Wies	78	22	382
Miasto do 20 tys.	82	18	103
20-100 tys.	86	14	204
101-500 tys.	84	16	212
501 tys. i więcej mieszk.	90	10	136
Wykształcenie			
Podstawowe	69	30	271
Zasadnicze zawodowe	81	19	299
Średnie	92	8	379
Wyższe	89	11	87
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	96	4	59
Prac. umysł. niż. szczebla	91	9	95
Pracownicy fiz.- umysł.	81	19	90
Robotnicy wykwalifikowani	80	20	85
Robotnicy niewykwalifik.	82	18	34
Rolnicy	85	15	70
Pracujący na własny rach.	87	13	51
Bierni zawodowo			
Renciści	76	23	114
Emeryci	80	20	196
Uczniowie i studenci	83	17	57
Bezrobotni	81	19	149
Gospodynie domowe i inni	85	15	39
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	87	13	146
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	86	14	72
sekt. pryw. poza rolnict.	86	14	207
prywatnym gosp. rolnym	83	17	87
Dochody na jedną osobę			
Do 275 zł	77	23	157
276-399	79	21	112
400-549	85	15	211
550-799	88	12	145
Powyżej 799 zł	90	10	176
Ocena własnych war. mater.			
Złe	77	23	356
Średnie	83	17	468
Dobre	91	9	212
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	78	22	58
Raz w tygodniu	83	17	481
1-2 razy w miesiącu	82	18	192
Kilka razy w roku	85	15	210
W ogóle nie uczestniczy	82	18	93
Poglądy polityczne			
Lewica	85	15	333
Centrum	88	12	258
Prawica	91	9	224
Trudno powiedzieć	66	34	220

Tabela 2. Kto, Pana(i) zdaniem, był sprawcą tej zbrodni?
 1 - wyłącznie Niemcy; 2 - Niemcy i Polacy; 3 - wyłącznie Polacy; 4 - Inne odpowiedzi;
 5 - Trudno powiedzieć; 6 - Nie słyszeli o zbrodni w Jedwabnem

	(%)						
	1	2	3	4	5	6	Liczba osób
Ogółem	34	14	7	2	26	17	1036
Płeć							
Mężczyźni	36	15	8	3	23	14	491
Kobiety	32	12	7	1	28	20	544
Wiek							
18-24 lat	28	12	8	4	28	20	148
25-34	31	14	6	0	30	17	183
35-44	29	14	9	2	32	13	189
45-54	36	17	7	4	23	13	229
55-64	40	11	8	4	23	13	113
65 lat i więcej	39	11	4	1	19	26	174
Miejsce zamieszkania							
Wieś	38	13	4	2	23	21	381
Miasto do 20 tys.	25	15	4	5	33	19	103
20-100 tys.	42	14	5	1	24	14	204
101-500 tys.	23	13	14	2	32	16	212
501 tys. i więcej mieszk.	35	17	12	5	21	10	136
Wykształcenie							
Podstawowe	30	10	5	2	23	30	271
Zasadnicze zawodowe	36	13	5	3	24	19	299
Średnie	34	16	9	3	30	8	379
Wyższe	35	18	11	1	25	10	87
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja	43	19	6	2	26	4	59
Prac. umysł. niż. szczebla	30	17	10	3	33	8	95
Pracownicy fiz. - umysł.	22	19	11	0	29	19	90
Robotnicy wykwalifikowani	39	6	5	1	28	20	85
Robotnicy niewykwalifik.	25	29	3	2	22	18	34
Rolnicy	45	12	1	3	26	13	70
Pracujący na własny rach.	24	21	15	2	25	13	51
Bierni zawodowo							
Renciści	38	11	5	2	19	23	114
Emeryci	37	12	7	3	20	21	195
Uczniowie i studenci	36	12	14	4	18	17	57
Bezrobotni	29	12	6	3	31	19	149
Gospodynie domowe i inni	32	10	2	0	41	15	39
Pracuje w:							
inst. państw., publicznej	34	10	13	2	28	13	146
spółce właścicieli							
prywatnych i państwa	29	25	7	0	27	12	72
sekt. pryw. poza rolnict.	29	18	8	2	29	14	207
prywatnym gosp. rolnym	43	12	1	3	25	17	87
Dochody na jedną osobę							
Do 275 zł	30	10	8	2	25	24	157
276-399	38	8	2	7	22	21	112
400-549	38	15	3	1	28	15	211
550-799	35	15	13	3	22	11	145
Powyżej 799 zł	36	18	11	0	25	10	176
Ocena własnych war. mater.							
Złe	35	11	6	2	22	23	356
Średnie	34	14	7	3	25	17	468
Dobre	30	18	9	1	34	8	212
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	34	9	10	1	27	19	58
Raz w tygodniu	36	13	6	2	25	17	481
1-2 razy w miesiącu	36	15	4	4	24	18	192
Kilka razy w roku	29	17	10	1	28	15	210
W ogóle nie uczestniczy	27	12	10	5	27	18	93
Poglądy polityczne							
Lewica	38	15	6	3	22	15	333
Centrum	36	15	6	1	30	12	258
Prawica	36	17	9	3	25	9	224
Trudno powiedzieć	23	7	8	2	27	34	220

Tabela 3. Instytut Pamięci Narodowej wszczął ostatnio śledztwo w sprawie wymordowania w jednym z pierwszych dni niemieckiej okupacji niemal wszystkich mieszkańców miasteczka Jedwabne, którzy byli Żydami. Materiały archiwalne oraz inne dane historyczne znane w chwili podjęcia śledztwa wskazują na udział w tej zbrodni Polaków - zwykłych mieszkańców tego miasteczka. Współcześnie Polacy bardzo różnie reagują na wiadomość o tej zbrodni, a jakie odczucia budzi ona u Pana(i) osobiście? Z niżej wymienionych opisów proszę **wybrać trzy**, które najlepiej odzwierciedlają Pana(i) reakcję na tę wiadomość.
 1 - Nie obchodzi mnie to, jest mi to obojętne; 2 - Zainteresowała mnie ta sprawa; 3 - Jest mi żal, że ludzie ludziom zgótowali taki los; 4 - Jestem zaskoczony(a), nie wiedziałe(a)m, że Polacy w czasie okupacji mordowali Żydów; 5 - Wątpię, czy rzeczywiście Polacy są sprawcami tej zbrodni; 6 - Współczuję Żydom - ofiarom zbrodni i ich rodzinom; 7 - Współczuję Polakom, którzy uczestniczyli w tej zbrodni; 8 - Jestem przerażony, że w zbrodni wzięli udział ludzie wierzący

	1	2	3	4	5	6	7	8
Ogółem	8	8	49	18	36	32	8	10
Płeć								
Mężczyźni	9	11	43	21	39	34	7	8
Kobiety	7	6	54	16	34	31	8	12
Wiek								
18-24 lat	7	8	52	29	28	32	8	12
25-34	12	13	48	21	32	37	6	7
35-44	9	7	49	14	39	35	7	10
45-54	6	7	51	14	34	33	8	13
55-64	6	13	47	15	41	31	8	11
65 lat i więcej	8	6	45	18	45	26	10	8
Miejsce zamieszkania								
Wieś	11	9	47	21	46	27	7	7
Miasto do 20 tys.	6	6	48	24	43	28	10	11
20-100 tys.	7	7	47	17	30	38	8	13
101-500 tys.	6	8	52	16	28	35	8	15
501 tys.i więcej mieszk.	6	10	53	14	25	39	7	8
Wykształcenie								
Podstawowe	12	5	42	18	39	25	9	10
Zasadnicze zawodowe	10	8	47	23	41	33	8	10
Średnie	5	11	54	17	32	34	6	10
Wyższe	1	10	57	7	29	45	7	11
Grupa społ.-zaw. pracujący								
Kadra kier., inteligencja	2	12	48	8	34	37	7	2
Prac.umysł.niż.szczebla	2	6	66	11	23	43	8	13
Pracownicy fiz.- umysł.	9	14	35	32	30	35	8	6
Robotnicy wykwalifikowani	12	11	43	14	39	35	4	12
Robotnicy niewykwalifik.	10	11	51	20	35	48	6	14
Rolnicy	5	6	45	18	52	27	9	6
Pracujący na własny rach.	7	10	49	23	27	45	5	16
Bierni zawodowo								
Renciści	12	6	46	15	41	23	11	12
Emeryci	7	9	48	16	43	29	8	8
Uczniowie i studenci	1	4	67	35	20	34	5	6
Bezrobotni	12	8	43	19	35	28	10	16
Gospodynie domowe i inni	15	3	66	13	46	30	5	11
Pracuje w:								
inst. państw., publicznej	4	9	55	16	29	37	6	11
spółce właścicieli								
prywatnych i państwa	7	19	43	15	30	41	8	14
sekt. pryw. poza rolnict.	8	10	48	18	34	39	6	8
prywatnym gosp. rolnym	6	5	46	23	48	27	7	7
Dochody na jedną osobę								
Do 275 zł	11	5	48	23	41	35	12	13
276-399	6	10	41	19	50	22	5	10
400-549	8	8	51	17	39	33	6	11
550-799	7	7	49	18	33	35	9	10
Powyżej 799 zł	4	11	51	14	30	31	7	10
Ocena własnych war. mater.								
Złe	10	7	45	17	40	32	7	10
Średnie	8	8	49	21	35	33	9	10
Dobre	5	12	55	16	33	33	7	10
Udział w prakt. religijnych								
Kilka razy w tygodniu	2	7	45	9	38	35	8	12
Raz w tygodniu	7	8	51	20	39	31	9	9
1-2 razy w miesiącu	9	10	48	23	36	36	9	8
Kilka razy w roku	8	9	49	13	34	37	6	13
W ogóle nie uczestniczy	13	8	42	16	25	19	4	13
Poglądy polityczne								
Lewica	7	8	50	19	37	34	6	8
Centrum	7	7	53	20	33	35	7	11
Prawica	3	11	47	14	37	30	10	10
Trudno powiedzieć	15	8	44	20	38	29	9	13

(%)

Tabela 3 (cd.) Instytut Pamięci Narodowej wszczął ostatnio śledztwo w sprawie wymordowania w jednym z pierwszych dni niemieckiej okupacji niemal wszystkich mieszkańców miasteczka Jedwabne, którzy byli Żydami. Materiały archiwalne oraz inne dane historyczne znane w chwili podjęcia śledztwa wskazują na udział w tej zbrodni Polaków - zwykłych mieszkańców tego miasteczka. Współcześnie Polacy bardzo różnie reagują na wiadomość o tej zbrodni, a jakie odczucia budzi ona u Pana(i) osobiście? Z niżej wymienionych opisów proszę **wybrać trzy**, które najlepiej odzwierciedlają Pana(i) reakcję na tę wiadomość.
 9 - jestem oburzony(a) na tych, którzy rozpowszechniają takie wiadomości przed zakończeniem śledztwa w tej sprawie; 10 - współczuję Polakom - dzisiejszym mieszkańcom Jedwabnego; 11 - jako Polakowi jest mi wstyd, że doszło do tej zbrodni; 12 - jestem oburzony(a) na tych, którzy szkalują dobre imię Polski i Polaków; 13 - jako Polak czuję się współwinny(a) tej zbrodni; 14 - potępiam sprawców tej zbrodni; 15 - niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, potępiam wszelkie przejawy antysemityzmu; 16 - niezależnie od tego, co wydarzyło się w Jedwabnem, czuję niechęć do wszystkich Żydów

	9	10	11	12	13	14	15	16
Ogółem	18	12	10	11	2	30	18	4
Płeć								
Mężczyźni	17	13	10	11	2	30	17	5
Kobiety	18	11	11	11	2	31	19	3
Wiek								
18-24 lat	15	9	15	2	4	23	32	5
25-34	17	8	11	12	2	37	20	2
35-44	18	14	7	8	2	33	19	4
45-54	16	14	12	12	3	34	16	3
55-64	16	15	13	14	0	32	10	5
65 lat i więcej	23	13	6	17	1	22	9	6
Miejsce zamieszkania								
Wieś	16	12	11	12	1	27	12	5
Miasto do 20 tys.	16	9	7	10	1	40	16	5
20-100 tys.	16	15	13	14	2	32	20	2
101-500 tys.	11	11	10	9	4	30	19	2
501 tys. i więcej mieszk.	24	13	9	9	2	30	30	4
Wykształcenie								
Podstawowe	17	13	11	13	2	25	9	6
Zasadnicze zawodowe	16	15	10	11	1	29	12	6
Średnie	19	10	11	9	3	34	26	2
Wyższe	20	10	9	15	2	34	30	1
Grupa społ.-zaw. pracujący								
Kadra kier., inteligencja	17	16	7	6	6	43	28	1
Prac. umysł. niż. szczebla	20	5	13	9	3	36	24	1
Pracownicy fiz. - umysł.	19	16	4	8	1	35	23	1
Robotnicy wykwalifikowani	11	11	13	6	4	40	16	8
Robotnicy niewykwalifik.	14	20	7	16	0	9	17	7
Rolnicy	23	16	15	18	4	28	13	5
Pracujący na własny rach.	6	8	10	13	2	25	23	10
Bierni zawodowo								
Renciści	18	11	5	15	0	28	11	1
Emeryci	23	16	9	16	1	27	9	5
Uczniowie i studenci	16	9	19	2	6	27	38	0
Bezrobotni	17	10	13	11	1	25	17	5
Gospodynie domowe i inni	8	6	14	0	0	43	15	4
Pracuje w:								
inst. państw., publicznej	19	10	10	12	4	31	20	3
spółce właścicieli	14	13	14	3	1	30	18	6
prywatnych i państwa	13	13	6	9	3	37	26	4
sekt. pryw. poza rolnict.	22	16	14	20	3	25	12	5
prywatnym gosp. rolnym								
Dochody na jedną osobę								
Do 275 zł	10	9	8	9	1	29	14	2
276-399	18	15	11	11	2	32	15	8
400-549	18	11	10	9	2	37	14	3
550-799	18	17	11	15	2	31	19	7
Powyżej 799 zł	27	14	13	12	3	30	23	3
Ocena własnych war. mater.								
Złe	19	13	11	14	1	25	15	4
Średnie	18	12	10	10	3	32	15	5
Dobre	15	10	11	8	2	35	29	2
Udział w prakt. religijnych								
Kilka razy w tygodniu	21	15	12	15	0	35	17	8
Raz w tygodniu	18	13	10	13	1	28	15	3
1-2 razy w miesiącu	12	7	14	8	3	30	16	4
Kilka razy w roku	18	13	9	9	3	30	23	5
W ogóle nie uczestniczy	22	14	9	6	2	39	27	5
Poglądy polityczne								
Lewica	21	15	12	12	2	34	16	5
Centrum	18	10	10	12	2	31	22	2
Prawica	21	13	12	11	2	34	24	5
Trudno powiedzieć	9	10	8	8	2	20	9	4

(%)

Tabela 3 (cd.) Instytut Pamięci Narodowej wszczął ostatnio śledztwo w sprawie wymordowania w jednym z pierwszych dni niemieckiej okupacji niemal wszystkich mieszkańców miasteczka Jedwabne, którzy byli Żydami. Materiały archiwalne oraz inne dane historyczne znane w chwili podjęcia śledztwa wskazują na udział w tej zbrodni Polaków - zwykłych mieszkańców tego miasteczka. Współcześni Polacy bardzo różnie reagują na wiadomość o tej zbrodni, a jakie odczucia budzi ona u Pana(i) osobiście? Z niżej wymienionych opisów proszę **wybrać trzy**, które najlepiej odzwierciedlają Pana(i) reakcję na tę wiadomość.

(%)

	Trudno powiedzieć	Odmowa odpowiedzi	Liczba osób
Ogółem	1	0	1035
Płeć			
Mężczyźni	0	1	491
Kobiety	1	0	544
Wiek			
18-24 lat	0	0	148
25-34	1	0	183
35-44	0	1	189
45-54	2	0	229
55-64	0	2	113
65 lat i więcej	2	0	173
Miejsce zamieszkania			
Wieś	1	0	381
Miasto do 20 tys.	0	0	103
20-100 tys.	1	1	204
101-500 tys.	2	0	212
501 tys. i więcej mieszk.	0	0	136
Wykształcenie			
Podstawowe	2	1	270
Zasadnicze zawodowe	0	0	299
Średnie	1	0	379
Wyższe	0	1	87
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	2	2	59
Prac. umysł. niż. szczebla	1	0	95
Pracownicy fiz.- umysł.	1	1	90
Robotnicy wykwalifikowani	2	0	85
Robotnicy niewykwalifik.	0	0	34
Rolnicy	0	0	70
Pracujący na własny rach.	1	0	51
Bierni zawodowo			
Renciści	1	2	114
Emeryci	1	0	195
Uczniowie i studenci	0	0	57
Bezrobotni	0	0	149
Gospodynie domowe i inni	0	0	39
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	2	1	146
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	2	0	72
sekt. pryw. poza rolnict.	1	0	207
prywatnym gosp. rolnym	0	0	87
Dochody na jedną osobę			
Do 275 zł	1	0	157
276-399	2	0	112
400-549	0	1	211
550-799	0	1	145
Powyżej 799 zł	1	0	175
Ocena własnych war. mater.			
złe	1	1	355
Średnie	1	0	468
Dobre	0	0	212
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	0	1	57
Raz w tygodniu	1	1	481
1-2 razy w miesiącu	1	0	192
Kilka razy w roku	1	0	210
W ogóle nie uczestniczy	3	0	93
Poglądy polityczne			
Lewica	1	0	333
Centrum	0	0	258
Prawica	0	1	224
Trudno powiedzieć	3	0	220

Tabela 4. Jak Pan(i) uważa, czy obecnie żyjący Polacy powinni wyrazić żal i przeprosić naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem czy też nie powinni tego czynić?

(%)

	Powinni	Nie powinni	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	30	48	22	1030
Płeć				
Mężczyźni	28	52	20	488
Kobiety	31	45	25	542
Wiek				
18-24 lat	42	35	22	148
25-34	34	41	25	182
35-44	30	47	24	188
45-54	29	49	22	228
55-64	28	57	16	111
65 lat i więcej	17	61	23	173
Miejsce zamieszkania				
Wieś	28	51	22	380
Miasto do 20 tys.	25	48	27	103
20-100 tys.	28	54	19	202
101-500 tys.	33	40	27	210
501 tys. i więcej mieszk.	36	45	19	136
Wykształcenie				
Podstawowe	20	56	24	269
Zasadnicze zawodowe	28	46	25	298
Średnie	36	44	20	377
Wyższe	33	48	18	86
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	25	54	21	58
Prac. umysł. niż. szczebla	42	37	21	94
Pracownicy fiz.-umysł.	40	32	28	89
Robotnicy wykwalifikowani	20	50	31	85
Robotnicy niewykwalifik.	36	44	20	34
Rolnicy	26	51	24	70
Pracujący na własny rach.	42	40	18	51
Bierni zawodowo				
Renciści	23	57	21	112
Emeryci	21	57	22	195
Uczniowie i studenci	52	32	15	57
Bezrobotni	27	53	21	149
Gospodynie domowe i inni	28	41	31	39
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	31	40	29	144
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	36	52	12	71
sekt. pryw. poza rolnict.	35	39	26	207
prywatnym gosp. rolnym	22	53	25	87
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	29	54	17	157
276-399	28	52	22	112
400-549	30	48	22	210
550-799	29	52	19	144
Powyżej 799 zł	36	43	21	174
Ocena własnych war. mater.				
Złe	24	55	21	353
Średnie	31	46	23	466
Dobre	36	40	24	211
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	26	49	26	57
Raz w tygodniu	27	48	25	478
1-2 razy w miesiącu	34	51	15	192
Kilka razy w roku	34	44	22	209
W ogóle nie uczestniczy	27	51	22	93
Poglądy polityczne				
Lewica	31	53	16	332
Centrum	33	45	22	258
Prawica	28	52	20	221
Trudno powiedzieć	25	40	35	220

Tabela 5. Gdyby przygotowano w imieniu Polaków list wyrażający żal i przepraszaający naród żydowski za zbrodnię w Jedwabnem, to podpisał(a)by się Pan(i) pod tym listem czy też nie?

(%)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	34	53	13	1031
Płeć				
Mężczyźni	33	56	11	488
Kobiety	35	50	15	543
Wiek				
18-24 lat	42	47	11	148
25-34	39	51	11	183
35-44	34	54	12	188
45-54	37	49	14	228
55-64	32	54	14	111
65 lat i więcej	19	63	17	173
Miejsce zamieszkania				
Wieś	31	57	13	380
Miasto do 20 tys.	29	58	12	103
20-100 tys.	33	50	17	202
101-500 tys.	38	48	13	211
501 tys. i więcej mieszk.	41	50	9	136
Wykształcenie				
Podstawowe	25	57	17	269
Zasadnicze zawodowe	34	53	13	298
Średnie	38	51	11	378
Wyższe	41	48	11	86
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	34	55	11	58
Prac. umysł. niż. szczebla	46	45	9	95
Pracownicy fiz.-umysł.	39	48	13	89
Robotnicy wykwalifikowani	31	57	12	85
Robotnicy niewykwalifik.	24	61	15	34
Rolnicy	31	50	19	70
Pracujący na własny rach.	39	47	15	51
Bierni zawodowo				
Renciści	25	56	19	112
Emeryci	26	59	15	195
Uczniowie i studenci	54	31	15	57
Bezrobotni	33	60	7	149
Gospodynie domowe i inni	42	43	15	39
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	35	49	15	144
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	37	53	10	72
sekt. pryw. poza rolnict.	40	50	10	207
prywatnym gosp. rolnym	27	52	21	87
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	37	52	10	157
276-399	29	61	9	112
400-549	32	56	12	210
550-799	36	52	12	144
Powyżej 799 zł	38	56	5	175
Ocena własnych war. mater.				
Złe	28	61	12	353
Średnie	36	48	16	466
Dobre	39	52	9	212
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	26	56	18	57
Raz w tygodniu	31	55	15	478
1-2 razy w miesiącu	39	50	11	192
Kilka razy w roku	42	48	11	210
W ogóle nie uczestniczy	28	60	12	93
Poglądy polityczne				
Lewica	35	56	9	333
Centrum	36	55	9	258
Prawica	36	52	12	221
Trudno powiedzieć	28	47	25	220

Tabela 6. Mówi się czasem, że Żydzi to nasi starsi bracia w wierze.
Czy zgadza się Pan(i) z tym określeniem czy też nie?

(%)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	44	37	19	1034
Płeć				
Mężczyźni	38	43	19	490
Kobiety	49	32	19	545
Wiek				
18-24 lat	40	36	23	148
25-34	45	39	15	183
35-44	40	40	20	189
45-54	40	40	20	228
55-64	49	35	15	112
65 lat i więcej	51	31	18	174
Miejsce zamieszkania				
Wieś	35	42	23	381
Miasto do 20 tys.	46	39	15	103
20-100 tys.	48	29	24	204
101-500 tys.	50	32	18	212
501 tys. i więcej mieszk.	50	46	4	136
Wykształcenie				
Podstawowe	32	44	24	270
Zasadnicze zawodowe	41	35	23	299
Średnie	50	37	14	379
Wyższe	65	26	9	86
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	51	39	10	58
Prac. umysł. niż. szczebla	50	36	13	95
Pracownicy fiz.- umysł.	45	37	18	90
Robotnicy wykwalifikowani	35	37	28	85
Robotnicy niewykwalifik.	27	57	16	34
Rolnicy	24	49	26	70
Pracujący na własny rach.	48	40	12	51
Bierni zawodowo				
Renciści	36	41	23	113
Emeryci	53	32	16	196
Uczniowie i studenci	50	31	19	57
Bezrobotni	41	37	22	149
Gospodynie domowe i inni	59	25	17	39
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	47	33	20	145
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	45	41	15	72
sekt. pryw. poza rolnict.	45	39	16	207
prywatnym gosp. rolnym	26	46	28	87
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	36	40	24	157
276-399	37	44	19	112
400-549	41	41	18	211
550-799	54	31	16	145
Powyżej 799 zł	62	29	10	176
Ocena własnych war. mater.				
Złe	36	40	24	355
Średnie	43	39	18	468
Dobre	58	31	11	212
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	61	29	10	58
Raz w tygodniu	43	38	19	481
1-2 razy w miesiącu	37	45	17	192
Kilka razy w roku	46	33	22	210
W ogóle nie uczestniczy	49	31	20	92
Poglądy polityczne				
Lewica	40	41	19	332
Centrum	46	38	16	258
Prawica	53	36	11	224
Trudno powiedzieć	37	33	30	220